

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПРИ ОСОБЛИВІЙ ФОРМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ (ПРАВАЗАСТОСУВАННІ) PROBLEMS OF INTERPRETATION WITH A PARTICULAR FORM OF IMPLEMENTATION OF CIVIL LEGAL NORMS (THE LAW ENFORCEMENT)

Антошкіна В.К.,

*доцент кафедри управління банківською безпекою
Університету банківської справи Національного банку України*

Стаття присвячена проблемам тлумачення цивільно-правових норм у процесі їх реалізації. В роботі розглядаються особливості тлумачення при використанні ординарних форм реалізації цивільно-правових норм, тобто таких, що реалізуються за участі фізичних та юридичних осіб. Значна увага приділена розгляду проблем тлумачення при особливій формі реалізації цивільно-правових норм – правозастосуванні.

Ключові слова: тлумачення цивільно-правових норм, пряма (безпосередня) реалізація цивільно-правових норм, опосередкована реалізація цивільно-правових норм, форми реалізації цивільно-правових норм.

Статья посвящена проблемам толкования гражданско-правовых норм в процессе их реализации. В работе рассматриваются особенности толкования при использовании ординарных форм реализации гражданско-правовых норм, то есть таких, которые реализуются с участием физических и юридических лиц. Значительное внимание уделено рассмотрению проблем толкования при особой форме реализации гражданско-правовых норм – правоприменении.

Ключевые слова: толкование гражданско-правовых норм, прямая (непосредственная) реализация гражданско-правовых норм, опосредованная реализация гражданско-правовых норм, формы реализации гражданско-правовых норм.

This article is devoted to problems of interpretation of civil law in course of their implementation. The paper discusses features of interpretation using ordinary forms of realization of civil law, that is, those which are implemented with participation of individuals and legal entities. Considerable attention is paid to problems of interpretation in implementation of a special form of civil law – law enforcement.

Key words: interpretation of civil law, direct (immediate) implementation of civil law, mediated implementation of civil law, forms of implementation of civil law.

Актуальність теми. Безпосереднім результатом правового регулювання, його кінцевим проявом є реалізація правових норм [1, с. 379]. Реалізація норм цивільного права, ефективне застосування неможливе без з'ясування їх змісту, волі законодавця, що в них міститься, тобто тлумачення [2, с. 370]. В юридичній літературі висловлюється багато точок зору щодо розуміння, власне, сутності тлумачення, яке полягає у з'ясуванні справжнього змісту права державними органами, посадовими та приватними особами. Важливість його важко переоцінити, оскільки мистецтво тлумачення правових норм складає саму сутність юриспруденції та основу професійної підготовки юриста [3, с. 3].

На відміну від інших видів тлумачення, тлумачення права – особлива діяльність, чия специфіка обумовлена низкою факторів. Тлумачення – розумовий (пізнавальний) процес, спрямований на пояснення знакової системи, а з другого боку – результат цього процесу, що виражається у сукупності виразів природної мови, що надають системі визначений сенс. Тлумачення слугує засобом конкретизації волі

законодавця шляхом більш детального пояснення загальної норми відповідно до кожної конкретної ситуації, яка підлягає юридичній оцінці, що, в свою чергу, полегшує розуміння та застосування норми права [4, с. 5].

При цьому погоджуємося з думкою тих науковців, які зазначають, що тлумачення має місце на всіх етапах реалізації правових норм, виступає її передумовою й умовою, а не є тільки окремою самостійною стадією вказаного процесу, саме тому для повного і ґрунтовного з'ясування та розуміння питань тлумачення необхідним є розуміння особливостей реалізації цивільно-правових норм, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Питання реалізації та тлумачення, як правило, є предметом розгляду фахівців із теорії права: С.С. Алексєєва, Н.Г. Александрова, В.В. Лазарева, П.Е. Недбайло. Також наявні окремі праці стосовно особливостей тлумачення в цивільному праві, а саме, С.Й. Вільнянського, І.Б. Новицького, А.В. Киракосян, М.Ф. Лукьяненко, Р.С. Реза, О.А. Беляневич, Є.О. Березіної, В.Я. Карабана, Л.В. Соцура та

реалізації цивільно-правових норм – Ю.Х. Калмиков, О.А. Чаусська. Разом із тим проблеми тлумачення цивільно-правових норм у процесі їх реалізації потребують більш детального розгляду та аналізу.

Виклад основного матеріалу. В залежності від способів правового регулювання, а також від того, що реалізується в даному випадку – зобов'язання, дозвіл або заборона, розрізняють такі форми реалізації права: використання, виконання, дотримання. При чому, дані форми реалізації цивільно-правових норм відносимо до ординарних, тобто таких, що реалізуються за участі фізичних та юридичних осіб. Можна виокремити два шляхи ординарних форм реалізації цивільно-правових норм: пряма (безпосередня) реалізація цивільно-правових норм; опосередкована реалізація цивільно-правових норм.

Пряма (безпосередня) реалізація цивільно-правових норм означає, що фізичні та юридичні особи реалізують норми цивільного права через загальні правові відносини. Суб'єктивні права та обов'язки учасників цих відносин виникають безпосередньо на основі норм права, тобто з підстав, загальних для всіх осіб, на яких поширюється дія зазначених приписів. У такому порядку реалізуються норми цивільного права, що закріплюють абсолютні права, наприклад, норми щодо захисту права власності, особистих прав особи, прав інтелектуальної власності, норми про делікти. Основними формами безпосередньої реалізації норм цивільного права є: виконання; додержання.

Опосередкована реалізація цивільно-правових норм здійснюється за принципово іншою схемою, оскільки тут ідеться про цивільні відносини конкретного типу. Норми цивільного права починають діяти не прямо, а після появи інших додаткових регуляторів, якими є такі акти індивідуального правового регулювання, як правочини (передусім, договори), корпоративні акти. Формами опосередкованої реалізації норм цивільного права є: використання; виконання; додержання.

До процесу правового регулювання на кінцевій стадії (в деяких випадках при виникненні правовідносин) приєднується застосування права, яке являє собою індивідуально-правову діяльність, яка спрямована на вирішення юридичних справ, і в результаті якої в матерію правової системи включаються нові елементи – індивідуальні приписи, відбувається піднормативне регулювання суспільних відносин [5, с. 178]. На відміну від інших форм реалізації цивільно-правових норм, застосування є особливою формою реалізації цивільно-правових норм, оскільки тут необхідна участь правозастосовних органів.

При цьому для ординарних форм реалізації норм цивільного права характерним є те, що їх реалізацію здійснюють фізичні та юридичні особи, до яких ці норми адресовані, а також реалізація норм здійснюється через власну поведінку фізичних та юридичних осіб. Натомість застосування цивільно-правових норм має такі ознаки: це управлінська за своєю природою діяльність держави і посадових осіб у винесенні індивідуально-конкретних приписів; здійсню-

ється спеціальними суб'єктами (судом, прокурором, нотаріусом тощо; здійснюється в «чужому інтересі»; здійснюється через визначену послідовність стадій.

Застосування тяжіє до області публічно-правового регулювання, пов'язане з посадовими повноваженнями, компетенцією особи, що застосовує право. Застосування, як частина процесу реалізації, має найменше відношення до категорії суб'єктивних прав, і в зв'язку з цим у рамках подібної форми реалізації неможливе зловживання правом у класичному цивілістичному його розумінні. В якості підстав використання правозастосування виокремлюють: існування суперечки про право, коли сторони не можуть прийти до погодженого рішення; необхідність контролю з боку держави відносно деяких відносин; вимога офіційного встановлення наявності або відсутності конкретних фактів; здійснення правопорушення, коли необхідно визначити міру відповідальності.

Правозастосовна діяльність органів публічної влади найчастіше має місце, коли виникає юридична справа або суперечка про наявність або міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Вона здійснюється, в першу чергу, судом. Існують і несудові правозастосовні органи: прокуратура, органи виконавчої державної влади і місцевого самоврядування, нотаріат, органи опіки і піклування, органи управління і посадовці комерційних і некомерційних організацій.

Застосування норм цивільного права ініціюється, за загальним правилом, учасником цивільно-правових відносин, права якого порушені. Це обумовлено тим, що зобов'язання, яке суб'єкт порушив, він несе перед приватною особою, а не перед державою. Суд ні за яких обставин не може сам почати правозастосовний процес без відповідної заяви уповноваженої особи. На застосування цивільно-правових норм не поширюється вимога неодмінного застосування норми права у всіх випадках, коли в наявності є фактичні обставини і на які розрахована дана норма. Суд, за загальним правилом, пов'язаний позовними вимогами і не може з власної ініціативи застосувати ті норми, гіпотези яких розраховані на факти, що входять до підстави позову, якщо не були заявлені вимоги про застосування наслідків, передбачених цими нормами. Виняток становлять випадки, коли суд у рамках вже розпочатого правозастосовного процесу може або зобов'язаний застосувати деякі цивільно-правові норми за власною ініціативою. Ці норми звернені до суду, але встановлюють правові наслідки для учасників спірних правовідносин [6, с. 12].

Хоча цивільно-правові норми втілюються в життя, головним чином, суб'єктами правовідносин, але роль правозастосовної діяльності в механізмі реалізації цивільного права помітно зростає, що пов'язано, зокрема, і зі збільшенням суперечок між учасниками цивільного обороту.

Право може бути реалізоване в усіх формах як діями самих суб'єктів права, тобто способом здійснення, так і владними діями, зверненими до інших суб'єктів права, тобто способом застосування. Гово-

рячи про застосування і здійснення, мають на увазі, яким чином, чийми діями, тобто, яким способом реалізується право, а говорячи про дотримання, використання і виконання, вказують, у яких формах воно реалізується.

Застосування права – творчий процес. Правозастосовник, будь то громадянин, організація або компетентний орган влади, підводить під загальне юридичне правило конкретний життєвий випадок, від нього залежить визначення як самої можливості підведення цієї ситуації під ту або іншу правову норму, так і визначення інших юридичних наслідків подібної акції (встановлення розміру відшкодування, визначення частки, що належить власникові і т. д.). Проте творчий характер правозастосування не означає такої свободи розсуду, яка виходить за рамки права, призводить до порушень законності [7, с. 5].

Інтерпретаційна діяльність у правозастосовному процесі зумовлена необхідністю з'ясування змісту юридичної норми. Питання про тлумачення в процесі застосування норм права є актуальним, враховуючи той факт, що сучасне українське законодавство не впорядковане, не має внутрішньої узгодженості, розвивається безсистемно і хаотично. Використання тлумачення в правозастосовному процесі дає можливість розібратися в розумінні тих чи інших термінів, без чого неможливо іноді вирішити конкретну юридичну справу, усуває неправильність розуміння одним із учасників цивільно-правових відносин положень нормативних правових актів.

При цьому слід враховувати, що норми права за змістом диспозиції діляться на два види:

- встановлюють можливість, зміни, припинення і закріплення (визнання) правовідносин;
- закріплюють суб'єктивні права і юридичні обов'язки в уже існуючому правовідношенні.

Це дає підстави розрізняти умовно реалізацію норм об'єктивного права і суб'єктивного права, яка може бути зроблена через спосіб здійснення або за-

стосування у будь-якій з форм реалізації права – дотриманні, виконанні і використанні.

Дозвільний характер норм цивільного права орієнтує на переважне використання здійснення, як способу реалізації права в той час, як правозастосуванню в цивільних правовідносинах належить другорядна роль. Основною в цьому аспекті виступає функція правозабезпечення. Тому не можна визнати правильною позицію Ю.Х. Калмиків, П.Е. Недбайло, які вважають, що на застосування розрахована, передусім, диспозиція цивільно-правових норм. Це твердження засноване на розширеному трактуванні поняття застосування права, що включає не лише владні дії правозастосовних органів, але й організаторську діяльність, і будь-які активні дії самих суб'єктів правовідношення.

Особливість застосування цивільного права полягає в тому, що воно ініціюється за загальним правилом учасником цивільного правовідношення, права якого порушені, на відміну від застосування норм публічного права, що відбувається за ініціативою правозастосовного органу. Крім того, сторони цивільно-правового зобов'язання, виходячи з автономії волі, мають право самі визначити правозастосовний орган (наприклад, передавши вирішення справи третейському суду).

Слід зазначити, що обмеженість у порівнянні з іншими галузями сфери правозастосовної діяльності при реалізації об'єктивного і суб'єктивного цивільного права в більшій ступені проявляється в договірних зобов'язаннях.

Правозастосовна діяльність є складним процесом, який складається з декількох логічно пов'язаних одна з однією послідовних стадій. На кожній стадії вирішуються конкретні завдання правозастосовного процесу, пов'язані зі встановленням фактичних обставин юридичної справи, правовою кваліфікацією, тлумаченням правових норм, усуненням прогалин у праві і виконанням прийнятого рішення.

Таблиця 5.3

Основні ознаки цивільних актів правозастосування

Ознака	Зміст ознаки	
призводять до юридичних наслідків	виступають як юридичні факти	є підставами для виникнень, змін або припинень конкретних правовідносин
має владний характер	охороняється примусовою силою держави	містить авторитет і силу держави
виходить від компетентних органів	у першу чергу, суд, на другому місці – несудові правозастосовні органи	адресовані на строго встановлене коло осіб
має певну форму, встановлену законом	законом чітко визначений порядок видання і оформлення індивідуальних актів	законодавчо визначені необхідні реквізити
носить індивідуальний (персоніфікований) характер	направлений на конкретних суб'єктів	не має нормативного характеру
одноразове використання	у кожному випадку визначає коло прав і обов'язків	хто і в якому обсязі має певні права і несе обов'язки, що їм кореспондують
видаються до установаного випадку або випадків	видаються стосовно конкретної особи або випадку	для реалізації окремих обов'язків, які передбачені правовими нормами
необхідність у застосуванні права	завжди виникає при здійсненні суб'єктивних прав і виконанні обов'язків, передбачених законом	неможлива без використання державних владних повноважень

Ряд учених виокремлює дві форми здійснення правозастосування:

1) оперативно-виконавча – організація виконань приписів норм права, тобто за допомогою індивідуальних актів, позитивне регулювання діяльності;

2) правоохоронна – діяльність із охорони правових норм від будь-яких порушень; застосування державно-примусових заходів до правопорушників; забезпечення виконання заходів покарання, які були призначені; вжиття заходів для попередження правопорушень [8, с. 23].

На третій стадії результат оформлюється актом правозастосування, зміст якого доводиться до відома відповідних осіб та органів на четвертій стадії правозастосування. Нами скомпоновано основні ознаки цивільних актів правозастосування (табл. 5.3).

Відповідно до форм здійснення правозастосування можна виокремити два види індивідуальних актів (залежно від видів регулятивних дій на цивільно-правові відносини): 1) виконавчі акти реалізують функцію організації виконання приписів, які містяться в нормах права; 2) правоохоронні акти виконують функцію охорони існуючих цивільно-правових норм від порушень, видаються з метою їх попередження, профілактики або у зв'язку зі здійсненням правопорушень.

В якості основних ознак слід виокремити, в першу чергу, такі особливості, як особливий суб'єкт застосування права, наявність чітко встановленої процедури застосування права, персоніфікованість застосування права.

Певні особливості властиві застосуванню цивільно-правових норм із оцінними поняттями, що обумовлено суттю цивільних правовідносин і специфікою цивільно-правового регулювання.

Зasadничою формою реалізації цивільно-правових норм із оцінними поняттями є використання, яке виражається у власних активних діях суб'єктів цивільного правовідношення, що реалізують на власний розсуд юридичні можливості у рамках, наданих нормою з оцінним поняттям. Оскільки в цивільному праві владне застосування має для реалізації норм допоміжне значення, а встановлення цивільних правовідносин і їх розвиток відбуваються на основі власної поведінки суб'єктів цивільного права, то основними суб'єктами застосування цивільно-правових норм із пов'язаними з ними оцінними поняттями М.Ф. Лукьяненко справедливо визнає самих учасників цивільних правовідносин. Серед владних суб'єктів застосування цивільно-правових норм із оцінними поняттями основне місце вона відводить суду [9, с. 38].

Процес застосування цивільно-правових норм із оцінними поняттями М.Ф. Лукьяненко пропонує розглядати, як аналітико-пізнавальний процес індивідуалізації і персоніфікації оцінних приписів у формі ціннісно-наглядних дій суб'єктів правозастосування. Суб'єкти наділяються правом самостійного встановлення змісту оцінного поняття стосовно конкретних обставин дійсності, що обумовлює творчий підхід до застосування норм права, дозволяє говорити про наявність ситуаційного правозастосування [10, с. 14].

Висновки. Отже, правозастосування є важливим чинником, що істотно впливає на правове регулювання, причому в самому процесі. У ході впливу права на цивільно-правові відносини являє собою особливу форму трансформації правової норми в практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов / под общей ред. докт. юрид. наук, профессора А.С. Пиголкина. – М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2003. – 544 с.
2. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского, проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2002. – 616 с.
3. Смирнов А.В., Манукян А.Г. Толкование норм права: учебно-практ. пособие. – М.: Проспект, – 2008. – 144 с.
4. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. М.: 1979. – 168 с.
5. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, – 1994. – 220 с.
6. Чаусская О.А. Применение норм гражданского права: Вопросы теории и практики: Автореферат дис. канд. юр. наук. // Специальность 12.00.03. – Саратов, 2002. – 22 с.
7. Калмыков Ю.Х. Вопрос толкования и применения гражданско-правовых норм // Гражданское право. – 2008. – № 3. – С. 5–8.
8. Яковлева Т.В. Применение как особенная форма реализации субъективных прав // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2010. – № 4. – С. 22–24.
9. Лукьяненко М.Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения // Автореферат дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. – 2010. – 53 с.
10. Лукьяненко М.Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения // Автореферат дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. – М.: Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, 2010. – 53 с.